

PUBLIC OPINION AND EFFECTS OF DIRECT FOREIGN INVESTMENTS IN MACEDONIA

Novak Lučić

Gevgelija, Republic of Macedonia, novak_lucic@yahoo.com

Abstract: Foreign Direct Investments (FDI) reviewed from aspect of the country towards which they are directed, carry positive, but also potential negative effects. The research, whose results are presented in this work, includes evaluation of the attitude and of the public opinion and business establishments in the companies which are a result of the FDI, regarding the effects from the FDI and the overall significance for the economic and social development of Macedonia. The results of the research show that most of the population is partially, as much as it is present in the media for public information, familiar with the FDI in Macedonia. Most frequent reasons for not being informed are the lack of interest, social elements, and the opinion that the information about the FDI in Macedonia is inspired politically, for promoting the government. The largest part of the population believes that the attitude towards the FDI should not be judged as positive or negative in advance, but that the effects from the FDI should be analyzed for each specific case. The most significant effect from the FDI in Macedonia is the employment increase, both according to the public opinion and the business establishments of the FDI-resulted companies. Besides contributing to the employment, other most significant positive effects from the FDIs in Macedonia are: transfer of new technologies, transfer of knowledge, managerial experiences and skills of the foreign investors; positive influence of the FDI for strengthening the competitiveness in the macedonian economy, better material position of the employees and indirectly, to a better social standard. The most significant negative effects which the FDIs could have in Macedonia are reaching profit on account of smaller salaries for the employees, avoiding tax responsibilities, arrangements with the authorities and possible influence on the political flows by the direct foreign investors in order to reach positive business environment by damaging other companies, whereas the public opinion evaluates as the biggest negative effect – reaching profit through small salaries to the employees, while the business establishment – the possible influence on the political flows in order to achieve appropriate business environment.

Keywords: direct foreign investments, information on FDI, positive effects of the FDI, negative effects of the FDI.

JAVNO MNIJENJE I EFEKTI DIREKTNIH STRANIH INVESTICIJA U MAKEDONIJI

Novak Lučić

Gevgelija, Republika Makedonija, novak_lucic@yahoo.com

Rezime: Strane direktne investicije (SDI) posmatrano sa aspekta zemlje u koju su usmjerene, nose sa sobom pozitivne, ali i potencijalne negativne efekte. Istraživanje, čiji rezultati se prezentuju u ovom radu obuhvata ocjene stavove i mišljenja javnog mnijenja i biznis establišmenta u kompanijama koje su nastale kao rezultat SDI o efektima SDI i njihovom značaju za ukupan privredni i društveni razvoj Makedonije. Rezultati istraživanja pokazuju da je najveći dio stanovništva djelimično, onoliko koliko je to prisutno u sredstvima javnog informisanja, upoznat sa SDI u Makedoniji. Pod razlozima neinformisanosti najčešće se navodi nedostatak interesa, socijalni elementi, te mišljenje da informacije o SDI koje se plasiraju u sredstvima javnog informisanja u značajnoj mjeri imaju političko promotivni karakter vlasti. Najveći dio stanovništva smatra da stav o SDI ne treba unaprijed biti ni pozitivan ni negativan, već se efekti SDI trebaju analizirati u svakom konkretnom slučaju. Doprinos SDI povećanju zaposlenosti je, i prema mišljenju javnog mnijenja i prema mišljenju biznis establišmenta kompanija nastalih kao rezultat realizovanih SDI u Makedoniji, najznačajniji pozitivan efekat SDI. Pored doprinosa SDI povećanju zaposlenosti, među najznačajnim pozitivnim efektima SDI u Makedoniji se ističu: transfer novih tehnologija; transfer znanja, menadžerskih iskustava i vještina stranog investitora; pozitivan uticaj SDI na jačanje konkurentnosti makedonske privrede, doprinos SDI boljem materijalnom položaju zaposlenih i indirektno ukupnom porastu društvenog standarda. Najznačajniji negativni efekti koje SDI mogu imati u Makedoniji su ostvarivanje profita na račun malih plata zaposlenih, izbjegavanje plaćanja poreskih obaveza, sprega sa nosiocima vlasti i mogući uticaj na političke tokove od strane direktnih stranih investitora u cilju stvaranja pogodnosti za svoje poslovanje na račun drugih kompanija, pri čemu javno mnijenje kao najznačajniji negativan efekat SDI ističe ostvarivanje profita na račun

malih plata zaposlenih, a Biznis establišment mogući uticaj na političke tokove od strane direktnih stranih investitora u cilju stvaranja pogodnosti za svoje poslovanje na račun drugih kompanija.

Ključne riječi: strane direktne investicije; informisanost o SDI; pozitivni efekti SDI; negativni efekti SDI;

UVOD

U uslovima kada domaća štednja nije dovoljna za finansiranje razvoja, nedostajući kapital se traži u inostranstvu. Jedan od oblika priliva inostranog kapitala u zemlju predstavljaju strane direktne investicije. Bez obzira da li su motivi stranog direktnog investitora da realizuje investiciono ulaganje u drugoj zemlji uzrokovani posjedovanjem nematerijalne imovine koja se ne želi prodati, niti učiniti potencijalno dostupnim drugim, posebno konkurentskim kompanijama, ili su motivi investiranja lokacijskog karaktera opredjeljeni resursima, transportnim troškovima, ili potrebom prevazilaženja drugih barijera za pristup potencijalno odredišnim tržištima, osnovna karakteristika investiranja u obliku direktnih investicija je izražen trajan interes stranog investitora za buduće poslovanje subjekta investiranja. Zbog toga strani investitor, osim transfera finansijskih sredstava, na preduzeće u koje investira vrši i prenos tehnologije, poslovne filozofije, organizacije, menadžerskih znanja, itd. Ovo je posebno značajno kada su strane direktne investicije usmjerene u zemlje u razvoju i tranziciji, u koje, između ostalih, spada i Makedonija. Pozitivni efekti SDI se manifestuju kao doprinos povećanju zaposlenosti, kvalitetnoj izmjeni strukture i jačanju konkurentnosti domaće privrede, porastu društvenog standarda, mijenjanju navika stanovništva, itd.

U nastojanju da ostvare što veći profit, strani investitori mogu imati i negativan uticaj na zemlju domaćina. Monopolizacija tržišta, razvoj prljavih tehnologija, pravljenje sprege stranih investitora sa nosiocima funkcija u izvršnoj vlasti, izbjegavanje plaćanja poreskih obaveza i iznošenje zarada, izrabljivanje radne snage, kriminalano poslovanje, samo su neke od mogućih negativnih pojava koje bi se mogle pojaviti kao posljedica direktnog stranog ulaganja.

U istraživanju čiji rezultati se daju u ovom radu, obrađena su pitanja koliko i kako je stanovništvo informisano o SDI i kakav je generalni stav stanovništva o SDI i njihovim efektima na razvoj zemlje, kako javno mnijenje posmatra pozitivne efekte SDI i šta su najveće bojazni, te kako na pozitivne i moguće negativne efekte SDI u Makedoniji gleda biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat realizovanih SDI. Ovo istraživanje je jedno od istraživanja vezanih za SDI u Makedoniji provedenih u izradi doktorske disertacije pod nazivom Analiza i ocjena stranih direktnih investicija u Makedoniji sa projekcijama osnovnih pravaca dugoročnog razvoja.

1. MOTIVI POKRETANJA STRANIH DIREKTNIH INVESTICIJA I INTERESI ZEMALJA UČESNICA U TRANFERIMA – TEORETSKI KONCEPT

Motivi transnacionalnih kompanija da investiraju u obliku SDI se, generalno posmatrano, mogu svesti u dvije osnovne grupe: (1) motivi uzrokovani posjedovanjem nematerijalne imovine koju kompanija koja je posjeduje ne želi prodati u bilo kom obliku, niti na bilo koji drugi način učiniti potencijalno dostupnim drugim, posebno konkurentskim kompanijama (Salvatore, 2009, str.435-436); (Rakita 2006, s.322); (Razin i Sadka 2007, s.5) i (2) motivi lokacijskog karaktera opredjeljeni resursima, transportnim troškovima, ili potrebom prevazilaženja eventualnih trgovinskih, administrativnih ili drugih barijera za pristup potencijalno odredišnim tržištima (Salvatore, 2009, s.436); (Krugman i Opstfeld, 2009, s.164 -166); (Dunning i Lundan, 2008, str.67-74)

Efekti SDI na zemlju u koju su usmjerene imaju svoju ekonomsku, političku i socijalnu dimenziju.

Ekonomski efekti SDI na odredišnu zemlju posmatraju se kao njihov uticaj na kretanje zaposlenosti, tržišnu transparentnost i strukturu proizvodnje, doprinos GDP zemlje, uticaju na platni bilans, itd. Kad su u pitanju ZUR i ZUT, ulaganja kapitala u obliku SDI po svom uticaju na privredne i društvene tokove odredišnih zemalja, imaju znatno širi značaj od transfera kapitala u obliku kredita, ili portfolio investiranja obzirom da, osim direktnog transfera kapitala, SDI predstavljaju i širenje matične kompanije na područja odredišnih zemalja, što za sobom povlači i prenos tehnologije, poslovne filozofije, organizacije, menadžerskih znanja, poslovnih iskustava, itd.

Posmatrano sa stanovišta odredišne zemlje u koju se usmjeravaju SDI, realizacija stranih ulaganja kroz izgradnju novih kapaciteta, osim što predstavlja dopunu domaće nedostajuće štednje, direktno doprinosi porastu zaposlenosti i ima pozitivan uticaj na strukturu proizvodnje, jačanje konkurentnosti domaće privrede, pozitivan uticaj na platni bilans i bruto domaći proizvod (Moos, 2002, citirano u Kovačević, 2012, s.50); (Todaro i Smith, 2006, str.680-683). Dunning i Lundan (2008, s.315) navode da SDI kroz transfer finansijskih sredstava, transfer tehnologije, menadžerskih i marketinških iskustava i drugih poslovnih znanja i vještina, mogu pozitivno uticati na privredni rast na više načina, pri čemu svaki od njih dovodi do povećane proizvodnje u odredišnoj zemlji:

- porast domaćih investicija koji nastaje kao rezultat neto priliva SDI, čime se ostavlja prostor za finansiranje lokalnih preduzeća, što opet, indirektno, dovodi do podsticanja razvoja preduzetništva, povećanja proizvodnje i produktivnosti u određenoj zemlji;
- rastuća efikasnost preuzetog lokalnog preduzeća bilo po osnovu povećanja proizvodnje, odnosno ekonomije obima, bilo po osnovu smanjenja neefikasnosti poslovanja, odnosno povećanja produktivnosti koje nastaje kao rezultat transfera novih tehnologija, menadžerskih i marketinških iskustava i drugih poslovnih znanja i vještina stranog vlasnika;
- horizontalno preljevanje tehnologija bilo kao efekat mobilnosti radne snage kada osoblje koje je bilo zaposleno u preduzeću u stranom vlasništvu pređe da radi u neko od drugih lokalnih preduzeća, noseći sa sobom pozitivna iskustva i poslovna znanja stečena u preduzeću u stranom vlasništvu, bilo kroz ukupno povećanje obima poslovanja, uvoza i izvoza koje nastaje kao rezultat prisutnosti TNK stranog vlasnika i upoznavanje lokalnih preduzeća sa novim tehnologijama i sistemima upravljanja;
- vertikalno prelijevanje tehnologija, poslovnih znanja i iskustava koje je strani vlasnik transferisao na svoje preduzeće u drugoj zemlji kada to preduzeće angažuje lokalne isporučioce komponenta proizvodnog procesa, prodaje poluproizvode drugim lokalnim preduzećima, kao i slučajevima kada postojanje efikasnijih preduzeća u inostranom vlasništvu podstiče lokalne konkurente na inovacije kako bi obezbijedili opstanak na tržištu, što u krajnjem dovodi do povećanja kvaliteta, produktivnosti i raznovrsnosti proizvoda lokalnih proizvođača.

Doprinos SDI povećanju zaposlenosti, posebno kada su određene zemlje iz grupe zemalja koje pripadaju zemljama u razvoju ili zemljama u tranziciji, se često ističe kao najvažniji pozitivan efekat na određenu zemlju. Obzirom da je zapošljavanje direktan proizvod otvaranja novih kapaciteta, za ZUR i ZUT izgradnja novih kapaciteta, prije svega kapaciteta greenfield karaktera, je najpoželjniji oblik SDI. Zapošljavanje jeste strateški cilj zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji. Međutim, kada su u pitanju ekonomski efekti SDI, dugoročno posmatrano, mnogo značajnije ekonomske efekte za određenu zemlju od samog zapošljavanja treba da donesu transfer novih tehnologija, poslovnih znanja, menadžerskih iskustava i vještina TNK direktnog investitora, podsticanje razvoja lokalnog preduzetništva i poslovne inovativnosti lokalnih preduzeća i iz toga proističućeg jačanja konkurentnosti domaće privrede.

Genaralno posmatrano, interes određene zemlje je da SDI doprinose stvaranju veće transparentnosti i konkurencije na lokalnom tržištu. Otuda je razumljiv strah zemlje domaćina da TNK, kroz realizovane SDI, koncentrisanjem tržišne snage i konkurentskih potencijala ne dovedu do monopolizacije tržišta, čime bi se lokalni konkurenti doveli u podređen položaj (Rakita, 2006, s.327). Potencijalna opasnost od monopolizacije tržišta, bez obzira da li je monopolizacija posljedica realizovanih SDI ili ne, je razlog da zemlje svojom normativom ograničavaju mogućnosti njenog nastanka.

Kada je u pitanju platni bilans zemlje, SDI u toku priliva finansijske aktive po osnovu realizacije projekta, imaju pozitivan uticaj na platni bilans. U zavisnosti od karaktera realizovanog projekta, kasniji uticaj realizovanih SDI na platni bilans može biti i pozitivan, ali i negativan. S tim u vezi, Rakita (2006, s.328) ističe da pozitivni efekti priliva stranog kapitala na bilans plaćanja zemlje vremenom može biti poništen na dva načina – kroz prekomjerno transferisanje profita i drugih zarađenih efekata poslovanja u inostranstvo i kroz pretjeranu nabavku komponenti, dijelova, sirovina i repromaterijala iz inostranstva.

Politički i socijalni efekti SDI u određenoj zemlji mogu se posmatrati dvostruko. Sa jedne strane to su pozitivni socijalni efekti koji proističu iz povećanog zapošljavanja, posebno ukoliko se SDI realizuju kroz izgradnju novih kapaciteta u određenoj zemlji, pozitivni socijalni efekti mijenjanja ukupnih radnih navika i odnosa prema radu, podizanja društvenog standarda, mijenjanju navika i kulturoloških obrazaca ponašanja stanovništva koji, prije svega, proističu iz transferisanih tehnoloških, organizacionih, marketinških i drugih poslovnih znanja i vještina TNK direktnog stranog investitora. Sa druge strane određena zemlja izložena je mogućim snažnim interesima i uticaju TNK na ukupna politička kretanja i sistem funkcionisanja vlasti, pri čemu ti interesi i mogući uticaji često nisu podudarni sa ukupnim interesima zemlje. Zbog toga je jedno od otvorenih pitanja vezanih za definisanje politike prema stranim direktnim investicijama, koja su se dugo postavljala pred vlade određenih zemalja, da li i koliko strane direktne investicije mogu imati negativan uticaj na suverenost i nezavisnost zemlje. To je bio i jedan od ključnih razloga zbog kojih je veliki broj zemalja imao restriktivnu politiku prema SDI. Danas, imajući u vidu ukupne pozitivne efekte SDI, većina zemalja ima pozitivan odnos prema direktnim investicijama iz inostranstva, a politika restiktivnosti i ograničavanja prema SDI ustupila je mjesto politici njihovog privlačenja (Rakita, 2006, s.327).

2. PREDMET, CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Istraživački problem stavljen u fokus istraživanja je traženje odgovora na pitanja: koliko je javno mnijenje Makedonije informisano o SDI; kakav je generalni stav javnog mnijenja o mogućim pozitivnim i negativnim efektima SDI; kako se ocjenjuje značaj, odnosno ukupni pozitivni i negativni efekti SDI na ukupan privredni i društveni razvoj zemlje.

Predmet i osnovni cilj istraživanja bio je dobijanje saznanja o ocjenama, stavovima, reakcijama i mišljenjima odabranih reprezentativnih uzoraka o SDI u Makedoniji i to:

- opštoj informisanosti stanovništva Makedonije o SDI u Makedoniji i razlozima eventualne neinformisanosti;
- načinima na koje stanovništvo stiče informacije o SDI u Makedoniji i motivima za informisanost;
- generalnom stavu stanovništva o efektima SDI u Makedoniji;
- ocjenama, stavovima, reakcijama i mišljenju javnog mnjenja koga su u provedenim primarnim istraživanjima sačinjavali: istraživački uzorak stanovništvo i istraživački uzorak nosioci političkih i izvršnih funkcija u organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici o značaju, odnosno pozitivnim i negativnim efektima SDI realizovanih u Makedoniji;
- ocjenama, stavovima, reakcijama i mišljenju bizmis establišmenta kompanija nastalih kao rezultat realizovanih SDI o značaju, odnosno pozitivnim i negativnim efektima SDI realizovanih u Makedoniji;

Istraživačko pitanje – šta je najvažniji doprinos SDI ukupnom privrednom i društvenom razvoju u Makedoniji?

Hipoteza istraživanja - Zapošljavanje je najvažniji doprinos SDI koje su do sada realizovane u Makedoniji.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Osnovni skupovi u kojima su provedena neposredna istraživanja su:

- (1) Stanovništvo; i
- (2) Nosioци političkih i izvršnih funkcija u organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici;
- (3) Nosioци najvažnijih menadžerskih funkcija, odnosno biznis establišment makedonskih kompanija koje su nastale kao rezultat SDI i koje su u vlasništvu, ili većinskom vlasništvu ino rezidenata;

U provedenim istraživanjima osnovni skupovi stanovništvo i nosioci političkih i izvršnih funkcija u organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici, zajedno čine skup javno mnijenje.

Istraživački uzorci iz osnovnih skupova imaju karakter stratifikovanih uzoraka, a uzeti su na sledeći način:

- (a) Istraživački uzorak iz osnovnog skupa stanovništvo:

Ukupan broj ispitanika u istraživačkom uzorku je 220, a stratum čine polna i starosna struktura stanovništva, kako je definisano u tabeli 1.

Tabela 1: Stanovništvo – Broj ispitanika po polnoj i starosnoj strukturi

Pol	Do 25 g	26-35 g	36-45 g	46-55 g	56-65 g	Preko 65	Ukupno
Muški	20	20	20	20	20	10	110
Ženski	20	20	20	20	20	10	110
Ukupno	40	40	40	40	40	20	220

Odabrana starosna i polna struktura stanovništva približna je procentualnoj polnoj i starosnoj strukturi stanovništva Makedonije.

Obrazovni nivo učesnika u anketi nije prethodno zadan i ima slučajan karakter.

- (b) Istraživački uzorak iz osnovnog skupa nosioci političkih i izvršnih funkcija u organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici:

Ukupan broj ispitanika u istraživačkom uzorku je 220, a stratum su određeni prema procijenjenom preferiranom političkom ubjedenju, odnosno opredjeljenju učesnika u anketi na način kako je definisano u tabeli 2.

Tabela 2: Nosioци političkih i izvršnih funkcija u organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici – Broj ispitanika po preferiranom političkom ubjedenju

Stratum	Preferirano političko opredjeljenje ispitanika	% učešća	Broj ispitanika
1	Pozicija	35%	77
2	Opozicija	30%	66
3	Neutralno političko opredjeljenje	35%	77
	Ukupno	100%	220

Obzirom na snažnu polarizaciju suprotstavljenih političkih interesa vlasti i opozicije na političkoj sceni Makedonije u periodu provođenja neposrednih istraživanja, kod istraživačkog uzorka nosioci političkih i izvršnih funkcija u

organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici stratifikacija istraživačkog uzorka izvršena je prema preferiranom političkom ubjeđenju učesnika u anketi na način da 35% učesnika u anketi bude iz reda pozicije, 30% iz reda opozicije i 35% učesnika u anketi koji su se deklarirali kao politički neutralni.

Ocjena je da je ovakva struktura ispitanika istraživačkog uzorka nosioci političkih i izvršnih funkcija u organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici, reprezentativna i da ukupni rezultati odslikavaju situaciju u Makedoniji.

Polna, starosna i obrazovna struktura učesnika u anketi nisu prethodno zadati i imaju slučajan karakter.

(c) Istraživački uzorak iz osnovnog skupa nosioci najznačajnijih menadžerskih funkcija, odnosno biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI i koje su u vlasništvu, ili većinskom vlasništvu ino rezidenata:

Ukupan broj ispitanika u istraživačkom uzorku je 110, a stratumi unutar istraživačkih uzoraka određeni su na način definisan je u tabeli 3.

Tabela 3: Stratumi i broj ispitanika po stratumima u istraživačkim uzorcima biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI

Stratum	Kompanije sa stanovišta vlasništva	Broj ispitanika
1	Biznis establišment strukture kompanija koje su nastale kao rezultat SDI i koje su u vlasništvu, ili većinskom vlasništvu ino rezidenata	110
1.1	Kompanije koje su realizovane izvan područja TIRZ u Makedoniji	90
1.2	Kompanije koje realizovane u području TIRZ u Makedoniji	20

Opredjeljenje da se u okviru istraživačkog uzorka biznis kompanija koje su nastale kao rezultat SDI posebno izdvoji određen broj učesnika u anketi iz kompanija koje posluju unutar tehnoloških industrijskih razvojnih zona (TIRZ) uzrokovano je činjenicom da kompanije koje posluju unutar prostora TIRZ imaju, odnosno koriste, posebna prava i pogodnosti namijenjene isključivo kompanijama koje posluju unutar prostora TIRZ.

Polna, starosna i obrazovna struktura učesnika u anketi nisu prethodno zadati i imaju slučajan karakter.

Metod istraživanja – anketiranje upitnicima koji su bili sadržajno koncipirani tako da su pitanja po tematskim oblastima namjenski prilagođena za svaki od istraživačkih uzoraka, a pristupno se sastoje od:

- pitanja zatvorenog tipa sa više ponuđenih odgovora od kojih učesnici u anketi birali jedan od ponuđenih koji odražava njihovo mišljenje;
- pitanja zatvorenog tipa sa više ponuđenih odgovora i opcijom da učesnici u anketi, ukoliko ni jedan od ponuđenih odgovora ne odražava u cjelini njihovo mišljenje, tekstualno daju svoje posebno mišljenje;
- pitanja zatvorenog tipa sa više ponuđenih odgovora od kojih učesnici u anketi birali pet za koje smatraju da su najvažniji ili najznačajniji i tih pet odabranih rangiraju po intenzitetu važnosti ili značajnosti na skali intenziteta dajući im kvantitativne ocjene od (1) – najznačajnije, odnosno najvažnije od pet odabranih, do (5) najmanje značajno, odnosno najmanje važno od pet odabranih;

Podaci prikupljeni anketiranjem obrađeni su statističkom metodom, uz primjenu softverskog paketa za statistička istraživanja SPSS.

Način mjerenja, odnosno mjerna sredstva istraživanja – u zavisnosti od karaktera podataka, u obradi podataka u istraživanju su korištene nominalne i ordinalne skale.

Nominalne skale su korištene u obradi podataka gdje su učesnicima u anketi postavljena anketna pitanja sa više ponuđenih opcija mogućeg odgovora, pri čemu pojedine opcije predstavljaju određen kvalitativni izraz, od kojih učesnici u anketi biraju onaj koji odražava njihovo mišljenje.

Od matematičko-statističkih operacija, u obradi podataka sa nominalnim obilježjima po pojedinim anketnim pitanjima korišteno je prebrojavanje pojedinih opcija koje su odabrali učesnici u anketi, izračun strukture učešća pojedinih odabranih opcija u odnosu na ukupan broj učesnika u anketi i izračun modusa, odnosno podatka (jedne od ponuđenih opcija) koji se u istraživačkom uzorku u konkretnom anketnom pitanju javlja najveći broj puta.

Ordinalne skale su korištene u obradi rezultata istraživanja kod kojih se od učesnika u anketi traži da od više ponuđenih opcija izvrše izbor pet najznačajnijih ili pet najvažnijih i tih pet odabranih rangiraju po rangu značajnosti, odnosno važnosti na skali od (1) do (5), pri čemu je (1) oznaka za najznačajnije, odnosno najvažnije, a (5) oznaka za najmanje važno, odnosno najmanje značajno od pet prethodno odabranih najznačajnijih, odnosno najvažnijih opcija. Postavljena hipoteza istraživanja da je zapošljavanje najznačajniji doprinos SDI koje su realizovane u Makedoniji se potvrđuje ako je doprinos zapošljavanju:

- opcija ponuđenog odgovora kod svih učesnika u anketi najviše puta uključena u pet najznačajnijih;

- opcija ponudjenog odgovora sa modusom (1) - najviše puta ocijenjen kao najznačajniji doprinos SDI; i
  - opcija ponudjenog odgovora najbolje rangirana sa stanovišta značajnosti;
- Ukoliko prethodni uslovi nisu ispunjeni, postavljena hipoteza se odbacuje.

4. INFORMISANOST JAVNOG MNIJENJA MAKEDONIJE O STRANIM DIREKTNIM INVESTICIJAMA I NJIHOVIM EFEKTIMA – REZULTATI ISTRAŽIVANJA

4.1 Informisanost stanovništva o stranim direktnim investicijama i njihovim efektima

Za sagledavanje opšteg nivoa informisanosti i generalnom stavu javnog mnijenja o efektima SDI, uz istraživačku pretpostavku da je grupa nosioci političkih i izvršnih funkcija u organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici, koja zajedno sa stanovništvom, predstavlja skup javno mnijenje, dovoljno informisana, ili bi trebala biti dovoljno informisana o SDI koje su realizovane u Makedoniji, provedena je anketa u okviru istraživačkog uzorka stanovništvo.

Cilj istraživanja je dobijanje saznanja o stavovima i mišljenju stanovništva, kao prosječno informisanog dijela javnog mnijenja, o:

- opštem nivou informisanosti o SDI koje su realizovane u Makedoniji;
- razlozima neinformisanosti učesnika u anketi koji su izjavili da su neinformisani;
- načinu sticanja informacija i motivima za njihovo traženje kod onih učesnika u anketi koji su izjavili da su informisani;
- generalnom stavu o odnosu prema SDI i njihovim efektima kao investicionom izvoru koji može značajno uticati na ukupan privredni i društveni razvoj zemlje;

Za sagledavanje opšteg nivoa informisanosti o SDI u Makedoniji, postavljeno je pitanje zatvorenog tipa „Koliko ste upoznati o SDI u Makedoniji“ sa tri ponuđena odgovora od kojih učesnici u anketi biraju jedan koji odražava njihovo mišljenje.

Rezultati provedenog istraživanja u okviru istraživačkog uzorka stanovništvo, daju se u tabeli 4.

Tabela 4: Opšta informisanost stanovništva o SDI u Makedoniji (rezultati ankete)

Opcije odgovora	Broj odgovora	% učešća
1 Nisam upoznat(a)	49	22,3
2 Delimicno sam upoznat(a)	133	60,4
3 Upoznat(a) sam	38	17,3
Total: Učesnici u anketi iz istraživačkog uzorka stanovništvo	220	100,0

Izvor: Lučić (2016) Rezultati primarnih istraživanja u okviru istraživačkog uzorka stanovništvo

Rezultati provedene ankete pokazuju da je stanovništva najčešće površno, odnosno djelimično, upoznato o SDI u Makedoniji (60,4% učesnika u anketi), dok je upoznato 17,3% stanovništva.

U kategoriji neinformisanog stanovništva (22,7% učesnika u anketi koji su izjavili da nisu upoznati – Tabela 4) na istraživačko pitanje „Šta je osnovni razlog vaše neinformisanosti“, postavljeno kao zatvoreno pitanje sa četiri ponuđena odgovora i opcijom da se, ukoliko ni jedan od ponuđenih odgovora u cjelini ne odražava mišljenje učesnika u anketi, tekstualno da posebno mišljenje, dati su sljedeći odgovori (Tabela 5):

Tabela 5: Razlozi neinformisanosti stanovništva o SDI u Makedoniji (rezultati ankete)

Opcije odgovora	Broj odgovora	% od grupe	% od učesnika
1 2	3	4	5
1 Jednostavno nije me interesovalo	21	42,9	9,5
2 Moj cilj je kako preživjeti, za ostalo nemam vremena	11	22,4	5,0
3 Ne vjerujem u informacije koje se plasiraju kroz sredstva javnog informisanja, jer imaju političko promotivni karakter	16	32,7	7,3
4 Zašto, kada sam siguran da su strana ulaganja način da se zemlja pretvori u koloniju	1	2,0	0,5
1 2	3	4	5
5 Drugi razlozi	0	-	-
Total: Grupa neinformisanih učesnika	49	100,0	22,3
Učesnici sa višim ili manjim nivoom informisanosti			77,7
Total: Učesnici u anketi istraživačkog uzorka stanovništvo			100,0

Izvor: Lučić (2016) Rezultati primarnih istraživanja u okviru istraživačkog uzorka stanovništvo

Procentualno, najveći dio stanovništva koji nije informisan o SDI u Makedoniji, neinformisan je zbog odsustva interesa za informacije takvog tipa (42,9%). Opciju socijalne situacije (moj cilj je kako preživjeti, za ostalo nemam vremena) kao razlog neinformisanosti odabralo je 22,4% stanovništva, dok 32,7% stanovništva svoju neinformisanost obrazlaže neprihvatanjem informacija koje se o temi SDI plasiraju preko sredstava javnog informisanja, obzirom da su, po njihovom mišljenju, sredstva javnog informisanja suviše politizovana, a informacije koje se plasiraju, imaju promotivno politički karakter.

Anketno pitanje o motivima za informisanost i načinu dobijanja informacija o SDI, namijenjeno učesnicima u anketi koji su izjavili da su djelimično ili u potpunosti upoznati sa SDI u Makedoniji, koncipirano je kao zatvoreno pitanje sa četiri ponuđena odgovora i opcijom da se, ukoliko ni jedan od ponuđenih odgovora u cjelini ne odražava mišljenje učesnika u anketi, tekstualno da posebno mišljenje.

Rezultati ankete o načinu i motivima informisanosti stanovništva o SDI daju se tabeli 5.

Tabela 5: Način i motivi informisanosti stanovništva o SDI u Makedoniji (rezultati ankete)

Opcije odgovora	Broj odgovora	% od grupe	% od učesnika
1 SDI kod mene ne pobuđuju značajan interes, ali imam neka saznanja iz sredstava javnog informisanja	51	29,8	23,2
2 Smatram da SDI mogu doprinijeti budućem razvoju Makedonije i pratim šta o tome izvještavaju sredstva dnevnog javnog informisanja, a informisan(a) sam onoliko koliko to sadržaj javno objavljenih dnevnih informacija omogućuje	76	44,4	34,5
3 Smatram da su strane direktne investicije vrlo značajne za buduću brži razvoj Makedonije i, pored informacija iz sredstava javnog informisanja, tražim i dodatne informacije prije svega informacije koje se u vezi sa ovim objavljuju na internetu i periodičnim časopisima u Makedoniji i zemljama okruženja	29	17,0	13,2
4 Sa SDI u Makedoniji se susrećem kroz posao koji obavljam, odakle proističu i moja saznanja	13	7,6	5,9
5 Drugi razlozi	2	1,2	0,9
Total: Učesnici sa nekim nivoom informisanosti	171	100,0	77,7
Grupa neinformisanih učesnika			22,3
Total: Učesnici u anketi istraživačkog uzorka Stanovništvo			100,0

Izvor: Lučić (2016) Rezultati primarnih istraživanja u okviru istraživačkog uzorka stanovništvo

Najveći dio stanovništva (74,2%) je informisan o SDI kroz informacije koje se plasiraju kroz sredstva javnog informisanja, 17,0% stanovništva SDI smatra vrlo značajnim za buduću brži razvoj Makedonije i pored informacija iz sredstava javnog informisanja, traži dodatne informacije, prije svega informacije koje se u vezi SDI objavljuju na internetu i periodičnim časopisima u Makedoniji i zemljama okruženja, dok se 7,6% učesnika u anketi sa SDI susreće kroz posao koji obavlja, odakle i proističu njihova saznanja o SDI.

4.2 Stav stanovništva o stranim direktnim investicijama i njihovim efektima

Za utvrđivanje generalnog stava stanovništva o SDI u Makedoniji učesnicima u anketi je postavljeno pitanje zatvorenog tipa sa pet ponuđenih opcija odgovora „Kako posmatrate moguće efekte direktnih stranih ulaganja?“.

Rezultati ankete, provedene u istraživačkom uzorku stanovništvo (Tabela 6) pokazuju da najveći dio onih koji imaju neki nivo informisanosti o stranim direktnim investicijama, njih 64,3% , strane direktne investicije prihvata sa oprezom i smatra da bi buduće pozitivne i negativne efekte trebalo analizirati u svakom konkretnom slučaju i za svaku stranu direktnu investiciju.

Tabela 6: Generalni stav stanovništva o efektima SDI u Makedoniji (rezultati ankete)

Opcije odgovora	Broj odgovora	% od grupe	% od učesnika
1 Mogući negativni efekti su tako veliki da o pozitivnim i ne razmišljam	9	5,3	4,1
2 Bez obzira na moguće pozitivne efekte, negativni efekti su značajniji i moj su prioritet	12	7,0	5,5

3	U svakom konkretnom slučaju treba detaljno analizirati i jedne i druge	110	64,3	50,0
4	Bez obzira na moguće negativne efekte, pozitivni efekti su značajniji i moj su prioritet	37	21,6	16,8
5	Značaj pozitivnih efekata je tako veliki da o negativnim i ne razmišljam	3	1,8	1,4
Total: Učesnici sa nekim nivoom informisanosti		171	100,0	77,7
Grupa neinformisanih učesnika		49		22,3
Total: Učesnici u anketi istraživačkog uzorka stanovništvo		220		100,0

Izvor: Lučić (2016) Rezultati primarnih istraživanja u okviru istraživačkog uzorka stanovništvo

Negativan stav prema SDI u Makedoniji ima 12,5% (izrazito negativan stav 5,3% učesnika; negativan stav 7,0% učesnika).

Pozitivan stav prema SDI u Makedoniji ima 23,4% učesnika u anketi (pozitivan 21,6% učesnika; izrazito pozitivan 1,8% učesnika).

4.3 Značaj stranih direktnih investicija za budući razvoj Makedonije

Za sagledavanje stavova, ocjena i mišljenja o efektima i značaju SDI na ukupan privredni i društveni razvoj zemlje provedena je anketa u:

- istraživačkim uzorcima stanovništvo i nosioci izvršnih funkcija u organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici sa ukupno 440 ispitanika;
- istraživačkom uzorku biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI i koje su u vlasništvu, ili većinskom vlasništvu ino rezidenata sa 110 ispitanika.

Uključivanje biznis establišmenta izvršeno je sa namjerom da se ukupni stavovi, ocjene i mišljenja javnog mnijenja na određen način koriguju i usporede sa stavovima, ocjenama i mišljenjima ovog istraživačkog uzorka.

Cilj istraživanja je dobijanje saznanja o stavovima, ocjenama i mišljenju učesnika u anketi (javno mnijenje i biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI i koje su u vlasništvu, ili većinskom vlasništvu ino rezidenata) o pozitivnim i negativnim efektima koje SDI sa sobom nose i njihovom značaju za ukupan privredni i društveni razvoj Makedonije;

4.3.1 Pozitivni efekti SDI u Makedoniji

Za sagledavanje stavova, ocjena i mišljenja vezanih za značaj SDI i pozitivne efekte koje SDI imaju na Makedoniju kao odredišnu zemlju postavljeno je istraživačko pitanje zatvorenog tipa sa devet ponuđenih opcija odgovora (devet mogućih pozitivnih efekata SDI na odredišnu zemlju). Zadatak učesnika u anketi je da od od tih devet ponuđenih opcija odgovora, odnosno pozitivnih efekata SDI, odaberu pet za koje smatraju da su najznačajniji i najviše doprinose ukupnom razvoju zemlje, te da tih pet odabranih pozitivnih efekata rangiraju po nivou značajnosti od 1 – najznačajnije do 5 – najmanje značajno od odabranih.

U analizi se izračunava tipičan odgovor od devet ponuđenih (modus) i prosječno ocjenjen rang nivoa značajnosti najčešće biranih pet odgovora.

Rezultati istraživanja o pozitivnim efektima SDI u Makedoniji, provedenih u istraživačkim uzorcima javnog mnijenja, daju se u tabeli 7. U rangiranju pozitivnih efekata SDI i njihovom doprinosu ukupnom društvenom razvoju (Tabela 7), javno mnijenje kao najznačajnije pozitivne efekte do sada realizovanih SDI u Makedoniji ističe:

- doprinos povećanju zaposlenosti (80,7% učesnika) koji je ubjedljivo najbolje rangirani pozitivan efekat SDI u Makedoniji sa prosječnim rangom značajnosti od 1,69;
- transfer novih tehnologija (65,2%);
- transfer znanja, menadžerskih iskustava i poslovnih vještina stranog investitora (56,6% učesnika);
- bolji materijalni položaj zaposlenih i indirektno porast društvenog standarda (46,8% učesnika);
- jačanje konkurentnosti domaće privrede (32,7% učesnika);

Tabela 7: Pozitivni efekti SDI u Makedoniji rangirani po prosječnom rangu značajnosti – mišljenje javnog mnijenja

Rang	Elementi	Broj učesnika u anketi koji svrstava konkretni element u			Prosječan rang značajnosti	Modus
		pet najznačajnijih	% ucesnika	od neznačajne		
1	Doprinos povećanju zaposlenosti	355	80,7	85	1,69	1
2	Transfer novih tehnologija	287	65,2	153	2,79	2
3	Transfer znanja, menadžerskih iskustava i vještina	249	56,6	191	2,86	2

	stranog investitora					
4	Bolji materijalni položaj zaposlenih i indirektno porast društvenog standarda	206	46,8	234	2,98	2
5	Jačanje konkurentnosti domaće privrede	144	32,7	296	3,31	3
6	Doprinos domaćem BDP i platnom bilansu	149	33,9	291	3,37	5
7	Mijenjanje ukupnih navika stanovništva po pitanju obrazovanja i odnosa prema radu	192	43,6	248	3,59	4
8	Podsticanje razvoja lokalnog preduzetništva	175	39,8	265	3,85	4
9	Podsticanje inovativnosti i inventivnosti u poslovanju lokalnih kompanija	196	44,6	244	4,01	5

Izvor: Lučić (2016) Rezultati primarnih istraživanja u okviru istraživačkih uzorka stanovništvo i nosioci političkih i izvršnih funkcija u organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici
Rezultati ankete provedene u okviru istraživačkog uzorka biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI o pozitivnim efektima SDI na ukupne privredne i društvene tokove u Makedoniji, daju se u tabeli 8.

Tabela 8: Pozitivni efekti SDI u Makedoniji rangirani po prosječnom rangu značajnosti –istraživački uzorak biznis establišment SDI kompanija u Makedoniji

Rang	Elementi	Broj učesnika u anketi koji svrstava konkretni element u			Prosječan rang značajnosti	Modus
		pet najznačajnijih	% od ucesnika	od neznačajne		
1	Doprinos povećanju zaposlenosti	95	86,4	15	1,58	1
2	Transfer novih tehnologija	88	80,0	22	2,45	2
3	Transfer znanja, menadžerskih iskustava i vještina stranog investitora	85	77,3	25	2,81	3
4	Bolji materijalni položaj zaposlenih i indirektno porast društvenog standarda	43	39,1	67	3,00	2
5	Jačanje konkurentnosti domaće privrede	37	33,6	73	3,14	4
6	Doprinos domaćem bruto proizvodu i platnom bilansu	39	35,4	71	3,67	5
7	Uticaj na razvoj preduzetništva i podsticanje inovativnosti i inventivnosti u poslovanju lokalnih kompanija	55	50,0	55	3,76	4
8	Mijenjanje navika stanovništva vezanih za rad i obrazovanje	44	40,0	66	4,16	5
9	Korporativno odgovorno ponašanje prema široj društvenoj zajednici	54	49,1	56	4,44	5

Izvor: Lučić (2016) Rezultati primarnih istraživanja u okviru istraživačkog uzorka biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI u Makedoniji

Posmatrano kroz najčešće, odnosno tipične odgovore, javno mnijenje i biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI u Makedoniji imaju skoro identične poglede. Biznis establišment, kao i javno mnijenje, među najznačajnije pozitivne efekte SDI koje su do sada realizovane u Makedoniji izdvaja:

- doprinos povećanju zaposlenosti (86,4% učesnika u anketi);
- transfer novih tehnologija (80,0% učesnika u anketi);
- transfer znanja, menadžerskih iskustava i poslovnih vještina stranog investitora (77,3% učesnika u anketi); i
- bolji materijalni položaj zaposlenih i indirektno porast društvenog standarda (39,1% učesnika u anketi);

Kada se rezultati ankete provedene u okviru istraživanja stavova, ocjena i mišljenja javnog mnijenja i biznis establišmenta SDI kompanija o pozitivnim efektima SDI i njihovom značaju za ukupan privredni i društveni razvoj Makedonije, posmatraju sa aspekta prosječnog ranga značajnosti, javno mnijenje i biznis establišment imaju iste pozicije pet najbolje rangiranih pozitivnih efekata SDI (Tabela 9).

Tabela 9: Najbolje rangirani pozitivni efekti SDI po prosječnom rangu značajnosti – mišljenje javnog mnijenja i biznis establišmenta SDI kompanija u Makedoniji

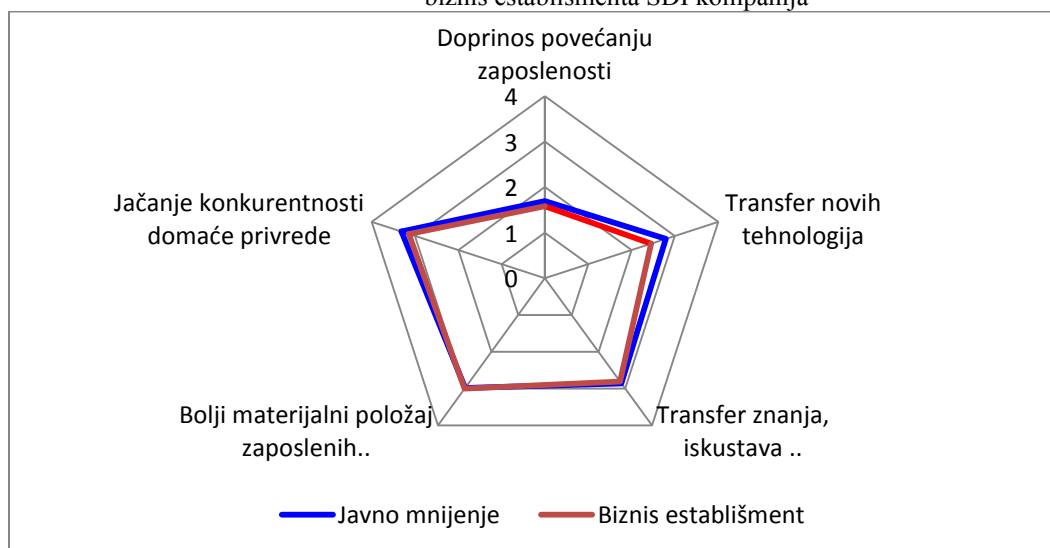
Rang	Elementi	Javno mnijenje		Biznis establišment SDI kompanija	
		Prosječan rang značajnosti	Modus	Prosječan rang značajnosti	Modus
1	Doprinos povećanju zaposlenosti	1,69	1	1,58	1
2	Transfer novih tehnologija	2,79	2	2,45	2
3	Transfer znanja, menadžerskih iskustava i vještina stranog investitora	2,86	2	2,81	3
4	Bolji materijalni položaj zaposlenih i indirektno porast društvenog standarda	2,98	2	3,00	2
5	Jačanje konkurentnosti domaće privrede	3,31	3	3,14	4

Izvor: Lučić (2016) Na osnovu podataka iz Tabela 7 i Tabela 8

Uspoređivanjem ocjena prosječnog ranga značajnosti datih od strane javnog mnijenja i od strane biznis establišmenta SDI kompanija, može se zaključiti da u odnosu na javno mnijenje biznis establišment daje nešto veći značaj doprinosu SDI povećanom zapošljavanju, pozitivnim efektima SDI koji se ostvaruju kroz transfer novih tehnologija, transfer znanja, menadžerskih iskustava i vještina stranog investitora i pozitivnom uticaju SDI na jačanje konkurentnosti domaće privrede, dok je prosječan rang značajnosti pozitivnog doprinosa SDI boljem materijalnom položaju zaposlenih i indirektno porastu društvenog standarda i kod javnog mnijenja i kod biznis establišmenta SDI kompanija na približno istom nivou.

Grafička ilustracija poređenja prosječnog ranga značajnosti kod pet odabranih najznačajnijih pozitivnih efekata SDI datih od javnog mnijenja i od biznis establišmenta SDI kompanija iz tabele 9, daje se u grafikonu 1.

Grafikon 1: Prosječno dati rang značajnosti pet najznačajnijih pozitivnih efekata SDI kod javnog mnijenja i kod biznis establišmenta SDI kompanija

Zbirni rezultati istraživanja provedenih u istraživačkim uzorcima stanovništvo, nosioci političkih i izvršnih funkcija u organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici (javno mnijenje) i biznis establišment SDI kompanija, sa ukupno 550 ispitanika, pokazuju da je od pet najbolje rangiranih pozitivnih efekata SDI prema prosječnom rangu značajnosti svih učesnika u anketi (Tabela 10), doprinos povećanju zaposlenosti najčešće odabran pozitivan efekat SDI u Makedoniji.

Tabela 10: Najbolje rangirani pozitivni efekti SDI po prosječnom rangu značajnosti ukupno za javno mnijenje i istraživački uzorak biznis establišment SDI kompanija

Rang	Elementi	Broj učesnika u anketi koji svrstava konkretni element u			Prosječan rang značajnosti	Modus
		u pet naj-značajnijih	% od ucesnika	u neznačajne		
1	Doprinos povećanju zaposlenosti	450	81,8	100	1,67	1
2	Transfer novih tehnologija	375	68,2	175	2,71	2
3	Transfer znanja, menadžerskih iskustava i vještina stranog investitora	333	60,5	217	2,86	3
4	Bolji materijalni položaj zaposlenih i porast društvenog standarda	249	45,3	301	2,98	2
5	Jačanje konkurentnosti domaće privrede	180	32,7	370	3,29	4

Izvor: Lučić (2016) Rezultati primarnih istraživanja u okviru istraživačkih uzoraka stanovništvo, nosioci političkih i izvršnih funkcija u organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici i biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI u Makedoniji

Posmatrano zbirno za sve učesnike u anketi na temu pozitivnih efekata SDI u Makedoniji, 81,8% učesnika u anketi uvrštava doprinos SDI u Makedoniji povećanju zaposlenosti u pet najznačajnijih pozitivnih efekata SDI. Prosječan rang značajnosti za doprinos realizovanih SDI povećanju zaposlenosti po ocjeni svih učesnika u anketi iznosi 1,67 što je za: 62,3% bolje od drugorangiranog pozitivnog efekta SDI (transfer novih tehnologija – prosječan rang značajnosti 2,71); 70,7% od trećerangiranog (transfer znanja, menadžerskih iskustava i vještina stranog investitora – prosječan rang značajnosti 2,85); 78,4% od četvrtorangiranog (bolji materijalni položaj zaposlenih i indirektno porast društvenog standarda – prosječan rang značajnosti 2,98); i 95,8% bolje od petorangiranog pozitivnog efekta SDI u Makedoniji (jačanje konkurentnosti domaće privrede – prosječan rang značajnosti 3,27).

Značaj pozitivnog uticaja SDI u Makedoniji na povećanje zaposlenosti potvrđuju podaci o datom rangi značajnosti za pet odabranih najznačajnijih pozitivnih efekata SDI datih od strane svih 550 učesnika u anketi pri čemu je, kako je već istaknuto, rang (1) najznačajniji, a rang (5) najmanje značajan od pet odabranih pozitivnih efekata SDI (Tabela11).

Tabela 11: Ocjene ranga značajnosti pet najbolje rangiranih pozitivnih efekata SDI ukupno za javno mnijenje i istraživački uzorak biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI u Makedoniji

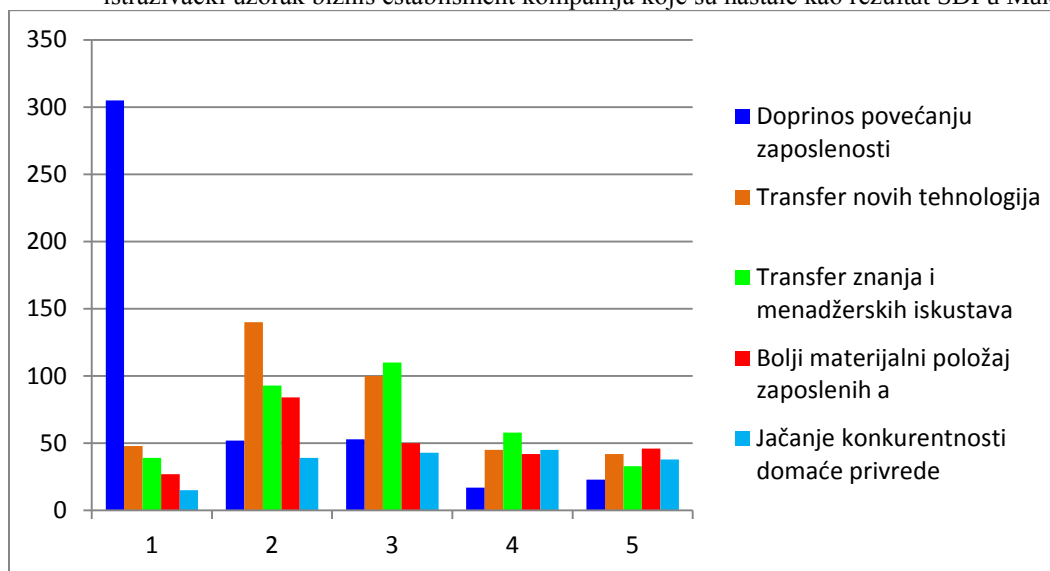
Pet najznačajnijih pozitivnih efekata SDI	Dati rang značajnosti					Ukupno uključeno u		Ukupno učesnika u anketi
	1	2	3	4	5	pet najznačajnijih	neznačajne	
Doprinos povećanju zaposlenosti	305	52	53	17	23	450	100	550
Transfer novih tehnologija	48	140	100	45	42	375	175	550
Transfer znanja, menadžerskih iskustava i vještina stranog investitora	39	93	110	58	33	333	217	550
Bolji materijalni položaj zaposlenih i porast društvenog standarda	27	84	50	42	46	249	301	550
Jačanje konkurentnosti domaće privrede	15	39	43	45	38	180	370	550

Izvor: Lučić (2016) Rezultati primarnih istraživanja u istraživačkim uzorcima stanovništvo, nosioci političkih i izvršnih funkcija u organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici i biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI u Makedoniji

Od ukupno 550 učesnika u anketi 81,8%, odnosno 450 učesnika smatra da je doprinos povećanju zaposlenosti jedan od pet najznačajnijih pozitivnih efekata SDI, od kojih 305, ili 67,8% smatra da je doprinos povećanju zaposlenosti i najznačajniji pozitivan efekat SDI u Makedoniji i dalo mu ocjenu najznačajnijeg pozitivnog efekta SDI (modus 1).

Grafička ilustracija ranga značajnosti pet najbolje rangiranih pozitivnih efekata SDI ukupno za javno mnijenje i istraživački uzorak biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI u Makedoniji iz tabele 11, daje se u grafikonu 2.

Grafikon 2: Dati rang značajnosti za pet odabranih najznačajnijih efekata SDI ukupno za javno mnijenje i istraživački uzorak biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI u Makedoniji

Iz grafikona je očigledno da javno mnijenje i biznis establišment SDI kompanija, kao najznačajniji pozitivan efekat SDI ocjenjuju doprinos SDI povećanom zapošljavanju, kome su, u odnosu na sve ostale pozitivne efekte SDI, najviše puta dali najveći rang značajnosti.

Iskazani stavovi, ocjene i mišljenja javnog mnijenja i biznis establišmenta kompanija koje su nastale kao rezultat realizovanih SDI o pozitivnim efektima SDI na ukupan privredni i društveni razvoj Makedonije predstavljaju i empirijsku potvrdu postavljene hipoteze istraživanja „Zapošljavanje je najznačajniji doprinos SDI koje su do sada realizovane u Makedoniji“ obzirom da u cjelini ispunjavaju uslove za potvrdu postavljene hipoteze istraživanja (Tačka 3. Metodologija istraživanja - Način mjerenja, odnosno mjerna sredstva istraživanja).

4.3.2 Negativni efekti SDI u Makedoniji

Za sagledavanje stavova, ocjena i mišljenja vezanih za moguće negativne efekte SDI na ukupan privredni i društveni život u Makedoniji, postavljeno je istraživačko pitanje zatvorenog tipa sa sedam ponuđenih opcija mogućih negativnih efekata SDI na određenu zemlju. Učesnici u anketi od sedam ponuđenih opcija mogućih negativnih efekata SDI biraju pet za koje smatraju da su najznačajniji po svom negativnom uticaju na ukupne privredne i društvene tokove i rangiraju ih po nivou značajnosti od (1) – najznačajnije do (5) – najmanje značajno od pet odabranih opcija

U analizi se izračunava tipičan odgovor od sedam ponuđenih (modus) i prosječno ocjenjen rang nivoa značajnosti najčešće biranih pet odgovora.

Rezultati ankete provedene u istraživačkim uzorcima koji čine javno mnijenje daju se u tabeli 12.

Tabela 12: Mogući negativni efekti SDI rangirani po prosječnom rangi značajnosti – mišljenje javnog mnijenja

Rang	Elementi	Broj učesnika u anketi koji svrstava konkretni element u			Prosječan rang značajnosti	Modus
		pet najznačajnijih	% ucesnika	neznačajne		
1	2	3	4	5	6	7
1	Pravljenje profita na račun malih plata zaposlenih	352	80,0	88	2,38	1
2	Izbjegavanje plaćanja poreskih obaveza i iznošenje zarada	353	80,2	87	2,60	2
3	Sprega sa nosiocima vlasti u cilju stvaranja pogodnosti	280	63,6	160	2,77	1

za svoje poslovanje na račun drugih kompanija						
1	2	3	4	5	6	7
4	Uticaj na političke tokove u cilju stva ranja pogodnosti za svoje poslovanje na račun drugih domaćih kompanija	287	65,2	153	3,30	4
5	Razvoj prljavih tehnologija	221	50,2	219	3,34	5
6	Gušenje domaćih proizvodnji kroz procese globalizacije u kreiranju preferencija stanovništva prema proizvodima i uslugama	247	56,1	193	3,53	4
7	Gašenje tradicionalnih vrijednosti i odnosa i nametanje potrošačkog načina življenja	211	48,0	229	3,61	5

Izvor: Lučić (2016) Rezultati primarnih istraživanja u okviru istraživačkih uzoraka stanovništvo i nosioci političkih i izvršnih funkcija u organima i institucijama državne uprave, naučni i javni radnici

Rezultati izvršene ankete pokazuju da javno mnijenje u pet najznačajnijih negativnih efekata SDI na ukupne privredne i društvene tokove u zemlji, rangirano prema prosječnom rangi značajnosti, svrstava:

- pravljenje profita na račun malih plata zaposlenih (80,0% učesnika; prosječan rang značajnosti 2,38);
- izbjegavanje plaćanja poreskih obaveza i iznošenje zarada (80,2% učesnika; prosječan rang značajnosti 2,60);
- spregu sa nosiocima funkcija vlasti u cilju stvaranja pogodnosti za svoje poslovanje na račun drugih (domaćih) kompanija (63,6% učesnika; prosječan rang značajnosti 3,30);
- uticaj na političke tokove u cilju stvaranja pogodnosti za svoje poslovanje na račun drugih domaćih kompanija (65,2% učesnika; prosječan rang značajnosti 2,77); i
- razvoj prljavih tehnologija (50,2% učesnika; prosječan rang značajnosti 3,34);

Najznačajniji negativan efekat SDI u Makedoniji po ocjeni javnog mnijenja je pravljenje profita zasnovanog na niskim platama zaposlenog (lokalnog) osoblja, iz čega se može zaključiti da je kod javnog mnijenja prisutno nepovjerenje u strane investitore (to pokazuju i rezultati ankete o načinu i motivima informisanosti stanovništva o SDI) i negativna iskustva vezana za nisku cijenu rada u Makedoniji u odnosu na cijenu rada u drugim zemljama.

Rezultati ankete provedene u istraživačkom uzorku biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI u Makedoniji daju se u tabeli 13.

Tabela 13: Mogući negativni efekti SDI rangirani po prosječnom rangi značajnosti –istraživački uzorak biznis establišment SDI kompanija u Makedoniji

Rang	Elementi	Broj učesnika u anketi koji svrstava konkretni element u			Prosječan rang značajnosti	Modus
		pet najznačajnijih	% od ucesnika	neznačajne		
1	Uticaj na političke tokove u cilju stvaranja pogodnosti za svoje poslovanje na račun drugih kompanija	93	84,5	17	2,32	1
2	Sprega sa nosiocima funkcija vlasti u cilju stvaranja pogodnosti za svoje poslovanje na račun drugih kompanija	93	84,5	17	2,49	2
3	Pravljenje profita na račun malih plata zaposlenih	101	91,8	9	2,95	4
4	Izbjegavanje plaćanja poreskih obaveza i iznošenje zarada	100	90,9	10	3,01	2 ^a
5	Gašenje tradicionalnih vrijednosti i odnosa i nametanje potrošačkog načina življenja	39	35,5	71	3,41	5
6	Gušenje domaćih proizvodnji kroz procese globalizacije u kreiranju preferencija stanovništva prema proizvodima i uslugama	37	33,6	73	3,73	5
7	Razvoj prljavih tehnologija	73	66,4	37	3,97	5

Izvor: Lučić (2016) Rezultati primarnih istraživanja u okviru istraživačkog uzorka biznis establišment kompanija koje su nastale kao rezultat SDI koje su realizovane u Makedoniji

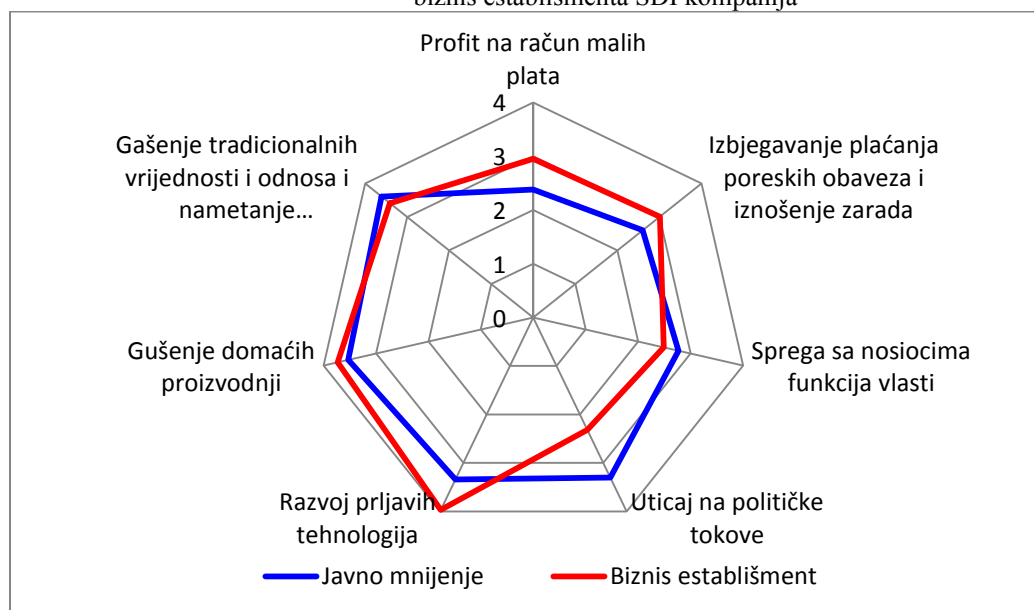
Rezultati istraživanja pokazuju da biznis establišment SDI kompanija kao najznačajnije negativne efekte SDI, rangirano po prosječnom rang značajnosti, izdvaja:

- mogući uticaj na političke tokove (84,5% učesnika; prosječan rang značajnosti 2,32) i spregu sa nosiocima funkcija vlasti u cilju stvaranja pogodnosti za svoje poslovanje na račun drugih domaćih kompanija (84,5% učesnika; prosječan rang značajnosti 2,49);
- pravljenje profita na račun malih plata zaposlenih (91,8% učesnika; prosječan rang značajnosti 2,95);
- izbjegavanje plaćanja poreskih obaveza i iznošenje zarada (90,9% učesnika; prosječan rang značajnosti 3,01);

Najznačajniji negativan efekat SDI u Makedoniji po ocjeni biznis establišment SDI kompanija je mogući uticaj na političke tokove u cilju stvaranja pogodnosti za svoje poslovanje na račun drugih domaćih kompanija.

Grafički prikaz ocjena prosječnog ranga značajnosti po pojedinim mogućim negativnim efektima SDI datih od javnog mnijenja (Tabela 12) i biznis establišmenta SDI kompanija (Tabela 13) daje se u grafikonu 3.

Grafikon 3: Ocjene prosječnog ranga značajnosti pojedinih negativnih efekata SDI date od javnog mnijenja i od biznis establišmenta SDI kompanija

Iz datog grafičkog prikaza koji istovremeno predstavlja i poređenje ocjena ranga značajnosti mogućih negativnih efekata SDI datih od strane javnog mnijenja i biznis establišmenta SDI kompanija, može se zaključiti da, u odnosu na biznis establišment SDI kompanija, javno mnijenje veće negativne efekte SDI vidi prije svega u mogućnostima pravljenja profita na račun malih plata zaposlenih, izvlačenju ostvarenog profita uz izbjegavanje plaćanja poreskih obaveza i opasnosti da se kroz SDI razvijaju prljave tehnologije. Biznis establišment SDI kompanija značajnije negativne efekte SDI vidi u političkoj sferi – mogućnostima uticaja stranih direktnih investitora na političke tokove i sprege sa nosiocima vlasti u cilju stvaranja pogodnosti za svoje poslovanje na račun drugih kompanija.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Osnovni cilj provedenog istraživanja je dobijanje saznanja o stavovima, mišljenju i ocjenama javnog mnijenja biznis establišmenta u kompanijama koje su nastale kao rezultat SDI o efektima SDI i njihovom značaju za ukupan privredni i društveni razvoj Makedonije.

Provedena primarna istraživanja, daju osnov za sljedeće konstatacije i zaključke:

(1) Istraživanja vezana za informisanost stanovništva o SDI u Makedoniji, načine dolaska do informacija, i generalni stav stanovništva o efektima SDI na ukupan privredni i društveni razvoj zemlje, pokazuju:

(1.1) Najveći dio stanovništva (60% učesnika u anketi) je djelimično, onoliko koliko je to prisutno u sredstvima javnog informisanja, upoznat sa SDI u Makedoniji.

(1.2) Grupa neinformisanih (22,3% stanovništva) kao najčešće razloge neinformisanosti navodi nezainteresovanost (42,9%), nepostojanje interesa zbog teške socijalne situacije u kojoj se nalaze (22,4%) i neprihvatanje informacija koje se na temu SDI u Makedoniji plasiraju u sredstvima javnog informisanja

zbog, po njihovom mišljenju, izražene politizacije i promotivno političkog karaktera sredstava javnog informisanja.

- (1.3) Najveći dio stanovništva (64,3%) smatra da stav o SDI ne treba unaprijed biti ni pozitivan ni negativan, već se efekti SDI trebaju analizirati u svakom konkretnom slučaju.
- (2) Najznačajniji pozitivan efekat SDI koje su realizovane u Makedoniji, posmatrano u kroz uvrštavanje u pet naznačajnijih pozitivnih efekata SDI i kroz dati rang značajnosti, je njihov doprinos povećanju zaposlenosti, što potvrđuje postavljenu hipotezu da je zapošljavanje najznačajniji doprinos SDI koje su do sada realizovane u Makedoniji.
- (3) Pored doprinosa SDI povećanju zaposlenosti kao najznačajnijeg pozitivnog efekta SDI, među najznačajnim pozitivnim efektima SDI u Makedoniji prema rangu značajnosti se ističu: transfer novih tehnologija; transfer znanja, menadžerskih iskustava i vještina stranog investitora; pozitivan uticaj SDI na jačanje konkurentnosti makedonske privrede, doprinos SDI boljem materijalnom položaju zaposlenih i indirektno ukupnom porastu društvenog standarda.
- (4) Najznačajniji negativni efekti koje SDI mogu imati u Makedoniji, prema rangu značajnosti su ostvarivanje profita na račun malih plata zaposlenih; izbjegavanje plaćanja poreskih obaveza; sprega sa nosiocima vlasti i mogući uticaj na političke tokove od strane direktnih stranih investitora u cilju stvaranja pogodnosti za svoje poslovanje na račun drugih kompanija.

CITIRANJA LITERATURA

- [1] Dunning, J., Lundan, S., (2008) *Multinational Enterprises and the Global Economy, Second Edition* Cheltenham UK, Northampton USA, Edward Elgar Publishing
- [2] Kovačević, R., (2012) *Međunarodno tržište kapitala: savremene tendencije*, Beograd, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta
- [3] Krugman, P., Obstfeld, M., (2009) *Međunarodna ekonomija, Teorija i politika, osmo izdanje*, Beograd, Data Status
- [4] Rakita, B., (2006), *Međunarodni biznis i menadžment*, Beograd, Centar za izdavačku delatnost ekonomskog fakulteta u Beogradu
- [5] Razin, A., Sadka, E., (2007) *Foreign Direct Investment: Analysis of Aggregate Flows*, Princenton, Princenton University Press,
- [6] Salvatore, D., (2009) *Međunarodna ekonomija, deveto izdanje*, Beograd, Centar za izdavačku delatnost ekonomskog fakulteta u Beogradu
- [7] Todaro, M.P., Smit, S.C., (2006). *Ekonomski razvoj*, Sarajevo, TKD Šahinpašić

